

Аркадій Жуковський (Франція, Париж)

Підсумки відзначення тисячолітнього ювілею хрещення Русі-України*

Українська громада збирається закінчувати святкування великої і вікопомної дати в історії українського народу — тисячоліття хрещення Русі-України. Очевидно, що деякі установи, головно наукові, ще деякий час будуть працювати над закінченням своїх публікацій, присвячених ювілесві. Але, властиво, святочно-урочистих виступів буде мало, тому можна вважати, що ювілейний рік тисячоліття добігає до кінця. І як після кожної значнішої акції, так і в цьому випадку належить кинути оком на одноразовий здвиг усієї української спільноти, спробувати зробити підсумки проробленого діла. При цьому ми є свідомими, що це є тільки частинна, неповна і особиста оцінка, докладніше підсумування можна буде зробити з перспективи часу, маючи всі потрібні дані та простежуючи наслідки проробленого.

Порушуємо питання підсумків на форумі конгресу СКВУ з двох причин. Світовий конгрес вільних українців є всеобіймаючий, репрезентативний і найвищий чинник української спільноти поза межами окупованої Батьківщини, тому й годиться на цьому форумі дати моральний звіт про велику подію, яка останнім часом займала всі прошарки української громади і яка матиме велике значення для внутрішнього скріплення українського народу, але також і його місця і промінювання в колі народів світу. По-друге, саме на форумі СКВУ на протязі майже десяти літ відповідальні мужі й представники інституцій і церкви застановлялися¹ над питанням, як би надати ювілеєві могутості, загальноукраїнського значення, вияву єдності, спаяності. Від самого початку українське громадянство виявило гаряче бажання, щоб тисячоліття відсвяткувати соборно, значить всіма віровизнаннями. На протязі майже десяти років ця проблема стояла перед нами, громада раділа, коли складові чинники договорювалися, тривожилася, коли цьому соборному проявові загрожувала небезпека. Пригадаємо, що вершок заходів до спільного відзначення тисячоліття хрещення Русі-України осягнуто 27 червня 1981 р. з нагоди відбуття сесії Секретаріату СКВУ в Торонто, де представники Української православної (митр. Мстислав Скрипник, о. архіпресвітер Семен Савчук) і Української католицької (митр. Максим Германюк і митр. Стефан Сулик) церков після наради видали спільну заяву такого змісту: «Беручи до уваги важливість неповторної історичної події, що її віруючі українці скрізь у світі відзначатимуть у 1988 році,— тисячоліття хрещення Русі-України..., та вповні розуміючи невідрадний стан наших братів і сестер на рідних землях, ми, представники Укр. православної і Укр. католицької церков поза межами України, свідомі своєї превеликої відповідальності перед Богом, христовою церквою і українським народом..., стверджуємо необхідність спільно відзначити цей небуденний і історичний ювілей нашого українського наро-

ду. Форму і спосіб цього спільного відзначення ювілею тисячоліття ще розглянемо та в слушний час повідомимо наших улюблених у Христі вірних...»

Осягнення цієї важливої спільної заяви немало завдячується нашій громадській Централі СКВУ.

І друга заява-звернення СКВУ під кличем «З хрестом і тризубом крізь тисячоліття» на початку цього року, коли заповідалося, що завершенням величавих урочистостей буде велике соборне святкування під час п'ятого конгресу СКВУ, де було сказано, що «...нашим святим обов'язком тут (значить, поза межами України) є заявити всьому вільному світові про нашу правду і світлу древню історію. Тому ми мусимо відсвяткувати наш ювілей 1000-ліття хрещення Русі-України величаво і соборно» («Українське православне слово», ч. 6—7, 1988).

За деякими виїмками ці напрямлення стали дороговказними для святкувань у діаспорі, в чому немало заслуга й СКВУ. У вирішенні такого становища немало вплинула постава національно свідомих і активних одиниць в Україні. Українська суспільність, будучи свідомою про важність події для захисту своєї минушини, але й забезпечення свого майбутнього, тому одностайно виступила проти спроби росіян присвоїти собі хрещення Русі, перейменовуючи його на хрещення Росії. Таким чином, сполітизовано церковно-історичну подію, за яку почалася боротьба, щоб визначити, якому народові належить відзначувати тисячоліття хрещення, українському чи російському. Цей спір зацікавив зовнішній світ, який пильніше приглядався до відзначення ювілею. Ця історична дезінформація бере свій початок у присвосненні російською історіографією княжої доби за духом тої зловісної «звичайної схеми руської історії», яку ще на початку нашого століття поборював Михайло Грушевський. На жаль, цю схему, за малими виїмками, зробили своєю більшість істориків у світі, в чому немало заважив державний апарат царської, а згодом советської Росії. Цю дезінформацію присвоїла собі Російська православна церква, яка призначила відзначення ювілею не на берегах Дніпра, де з волі святого Володимира відбулося хрещення, але на Півночі, де християнізацію прийнялося значно пізніше. Гідно уваги, що навіть в офіційній советській періодиці читачі виступали проти монополізування росіянами ювілею тисячоліття. Заперечення російським зазіханням не вистачало, було потрібно знаходити історичні аргументи і факти, конкретною роботою, організуванням поважних міжнародних конференцій, написанням солідних праць, щоб опрокинути тезу росіян і їх чужинецьких помічників. Це й змобілізувало український загаль до ґрунтовної праці. Вже сьогодні можна ствердити, що в українському діаспоральному житті не було іншої події-річниці, яку б підготовлялося майже десять років і згодом яку б відзначувалося так всесторонньо всіма прошарками української спільноти з таким пієтизмом, любов'ю, глибоким душевним переживанням. Почавши від ієрархії і центральних церковних, і релігійних організацій через церковні крайові установи, а на звичайних парафіях кінчаючи, усі громадсько-культурні й мистецькі організації в поодиноких країнах, як також локальні організації і товариства, всі трудилися для гідного відсвяткування тисячоліття. Великі зусилля у підготовці й відзначенні проявили наукові установи, цій ділянці присвячено спеціальну увагу. Майже всі українські видавництва, періодичні видання, журнали, преса публікували матеріали, обширно інформували про тисячоліття і наші осяги². Кожна установа, організація, видання включилися, можна б сказати, у це всеукраїнське змагання, стараючись по своїх спроможностях, аби часто оригінально причинитися до збагачення змісту і форми відзначення. Не нашим завданням

і можливостям підсумувати всі прояви різнорідних святкувань, відзначень, ми хотіли б тільки вказати на потребу якогось осередку, який би зібрав матеріали про наше тисячоліття, а пізніший дослідник-історик згодом дасть вже з перспективи свою всесторонню, об'єктивну оцінку.

* * *

Важливим явищем є те, що до нашого святкування тисячоліття християнської України включилися наші брати в Україні, бо ж відзначається подія, яка тому тисячу років відбулася не десь-інде, але, як сказав Євген Сверстюк, там, «на наших київських горах, у нашому священному Дніпрі». І хоча ми не знаємо всіх проявів цих святкувань по різних осередках України, та про те, що відбулося в неділю, 5 червня 1988 року, організоване Українським культурологічним клубом біля пам'ятника св. Володимира в Києві, знаємо дещо більше. Особливо глибокорушним і дороговказним на тому урочистому святкуванні було слово-есе українського мислителя і патріота Євгена Сверстюка. У ньому, крім історичного погляду на подію християнізації Русі-України і дальших подій історії церкви і народу включно з Берестям і Переяславом, автор вказав на прояви самозахисту українського народу під крилом Христа у формі протестантської церкви, Української католицької церкви, «яка не хоче слугувати царям земним і воліє підпорядковуватися апостольській столиці, котра має належну повагу до кожного народу, кожної культури і мови», православної церкви, яка «протягом віків була нашою колицкою духовності..., нашим національним прапором у боротьбі за право бути собою».

Наш київський земляк забирає становище і до співжиття християнських церков. Він каже: «Не маю великої віри до людей, котрі загострюють давні суперечки різних християнських церков. Ці суперечки мали свої давні гострі причини і резони, які відійшли у минуле разом з пристрастями. Спроба їх оживити не йде від великої віри і щирої любові до Бога. Швидше, вона йде від резонів, надто земних. Нині, в кінці ХХ віку, ми загубили багато цінностей. Хай же між загубленими будуть передусім чинники, що різнять і роз'єднують християнський світ». Є. Сверстюк, як православний, уточнює питання християнської єдності; для нього «постанова другого Ватиканського собору про єкуменізм³ була воістину голосом мудрості, що йде від святого духа. Це з тих постанов, що мають неухильно втілюватись у життя в душі суворого часу випробувань. Ідеться ж не про те, щоб народи і громади зрікалися своїх традицій і обрядів в ім'я уніфікованої безвірної єдності... Свято берегти обряди, звичаї, традиції, але стоячи на колінах перед Спасителем, який заповідав нам єдність і любов. Визнаймо, що завжди була і буде велика взаємоповага між справді віруючими людьми різних церков — це перегук споріднених духом. Хай та їхня єдність стане прообразом для всіх. І хай наше свято — тисячоліття християнства — буде святом єдності і початком нашого духового відродження».

Для української спільноти, відірваної вже довгий час від материка, конфронтація наших поглядів з поглядами наших чільних одиниць в Україні є корисною і потрібною. Це тим більше, що позиція Є. Сверстюка вповні потверджує позицію, яку заступали провідні діячі СКВУ в справі підготовки і проведення святкування тисячоліття.

* * *

Хрещення Русі-України — це насамперед подія, зв'язана з історією Української церкви, тому в підготовці і самих святкуваннях першенство нале-

жалося українським церквам і релігійним організаціям. Кожна Українська церква вважала за свій обов'язок якнайкраще, величаво, пиотно відзначити цю вікопомну дату. З прийняттям християнства на Русі була створена і церковна організація, від заснування якої починала числити своє існування одна чи друга церква. Здорова ривалізація була стимулом для кожного конкурента.

У своїх заходах по відзначенню тисячоліття Українська католицька церква могла спиратися на свою централізовану структуру, але також на моральну допомогу апостольського престолу, папи Іоанна Павла II, який підтримав своїх вірних у гідному святкуванні. Ця підтримка папи Українській католицькій церкві в обличчі намагань Російської православної церкви монополізувати для себе подію тисячоліття переросла в політично-міжнародний чинник, який надав події широкий розголос у світових медіях, а разом також звернено увагу світової opinіo на невідрадні положення Української церкви під советським режимом.

Центральне відзначення українських католиків відбулося в Римі 7—14 липня 1988 р. при великій участі українців зі всього світу (приблизно 6 000 учасників) з багатою мистецькою програмою, а насамперед при особистій участі папи, який виголосив декілька промов українською мовою, з центральним відзначенням у базиліці св. Петра, що надало цим святкуванням міжнародного значення.

Поза римським святкуванням у кожній країні Європи і за океаном відзначення тисячоліття відбувалося разом з місцевими громадськими комітетами, часто при участі представників Української православної церкви.

На спеціальну увагу заслуговує відзначення тисячоліття Українською католицькою церквою в Югославії 27—30 серпня, у Загребі, Криживцях, Керестурі й Прняво та в Польщі, де перебуває значне число українських вірних цієї церкви. Центральне святкування у Польщі відбулося 10—11 вересня у Ченстохові, в якому взяли участь до 30 тисяч учасників, переважно українців зі всіх місцевостей поселення українців у Польщі. Таке велике число учасників у сателітній країні Советського Союзу, участь кардинала Глемпа — прimate Польщі, української ієрархії, як також присутність українців з України, надали цій імпрезі політичне значення.

Українська православна церква зі своїми трьома митрополіями у Канаді, США і Європі-Австралії відзначали тисячоліття окремо в кожній країні з тим, що в цих святкуваннях деколи брали участь делегації двох чи трьох митрополій. Вже 13—16 серпня 1987 р. у Саскатуні відбулося всекандаське святкування 1000-річчя Української православної церкви з відповідною духовною конференцією. Роком пізніше, 12—14 серпня 1988 р., мало місце всесвітнє святкування тисячоріччя Української православної церкви в Торонто — Гамільтоні. Там же колегія св. Андрія зорганізувала наукову конференцію.

Українська православна церква в США організувала тисячоліття у Бавнд-Бруку 5—7 серпня з участю українських православних ієрархів з Канади і Європи-Австралії, як також представників неукраїнських православних церков. З цієї нагоди вселенський константинопольський патріарх Деметріос I вислав привітання з нагоди тисячоліття Української православної церкви. При цьому святкуванні улаштовано відповідну наукову конференцію. УАПЦ організувала центральне святкування в Генку (Бельгія) 13—14 серпня, як також у Сідней — Канберрі (Австралія) 20—22 жовтня.

У всіх великих центрах українського поселення відбувалися відзначення тисячоліття, де кожний осередок старався оригінально вшанувати цю дату. У Парижі 14—17 квітня наголос поставлено на співучасть міжнародних і дипломатичних чинників з відповідною мистецькою програмою — духовний концерт з ораторією «Неофіти», музика М. Кузана. У Лондоні 28—29 травня, крім відкриття пам'ятника св. Володимирові, досягнуто спільну заяву першоєрархів українських церков — митрополита Мстислава Скрипника і верховного архієпископа і кардинала Мирослава Івана Любачівського. У Мюнхені — центрі православно-католицького співробітництва — продемонстровано перед німецькою публікою українську понадконфесійну солідарність, стараючись збалансувати проросійську монополізацію тисячоліття. У Брюсселі 8 листопада 1987 р. з нагоди святкувань появилася багатоілюстрована монографія «Le Millénaire du Saint Baptême de la Rous' de Kiev». З пресових звідомлень довідуємося про величаві святкування тисячоліття у Вашингтоні, Оттаві, Нью-Йорку і Торонто, де звернено увагу на соборний виступ всіх українців перед представниками чужих народів.

Відрадним явищем у підготовці ювілейних відзначень тисячоліття було включення у різних формах українських наукових установ і поодиноких українських учених. Участь українського наукового світу проявлялася організуванням наукових конгресів, конференцій, окремих доповідей; участь у міжнародних конференціях, симпозіумах в чужинецьких університетах чи наукових інституціях. Як і в інших ділянках, приглянемося тільки до центральних виступів, хоча деякі локальні зіграли важну роль, про що широко звідомляла українська преса.

З ініціативи НТШ⁴ у Європі і УВУ⁵ був покликаний у травні 1984 р. Комітет наукового конгресу в тисячоліття хрещення Русі-України, який очолив проф. Володимир Янів. Цей комітет об'єднав 28 українських наукових установ і значну частину українських науковців діаспори. На протязі чотирирічної діяльності Комітет zorganizував три підготовчі конференції: у травні 1985 р. у Бавнд-Бруку при допомозі митрополії УПЦ в США (12 доповідей), у жовтні 1985 р. у Римі при співпраці УКУ і УБНТ (10 доповідей) і в липні 1986 р. у Мюнхені (10 доповідей). Завершуючий Конгрес у системі Світового конгресу вільних українців відбувся 28 квітня — 2 травня 1988 р. в Мюнхені. На 14 сесіях були виголошені 38 доповідей, які трактували як саму подію хрещення Русі, так і різні аспекти українських церков і релігійної проблематики на протязі тисячоліття⁶.

Вага цього конгресу насамперед в тому, що він об'єднав всі (чи майже всі) українські наукові установи діаспори, що не так легко досягнути. Другий позитив — це його міжконфесійний склад; у Конгресі брали участь наукові дослідники православного, католицького й різних відтінків протестантського віровизнання. Тому часто цей конгрес названо «Собором української науки на еміграції». У Мюнхені досягнуто практичну соборність, своєрідний український екуменізм, експеримент, який варто побажати громадському і навіть релігійно-церковному відтінкам.

Одним з слабих місць цього конгресу, який і є мінусом українських науковців в цілому, це те, що дуже мало з них спеціалізується в середньовічній історії періоду княжої доби чи в домені історії церкви. Це й позначилося на фаховості деяких доповідей.

Тоді коли Мюнхенський конгрес був запланований як внутрішньо-

український щодо учасників і самої тематики, то Конгрес у Равенні 18—24 квітня, що його підготував і організував Український науковий інститут Гарвардського університету під загальним проводом проф. Омеляна Прицака, був міжнародним, інтернаціональним конгресом. Вже саме різне визначення і спрямування цих двох конгресів виключало між ними конкуренцію чи ривалізацію.

У Конгресі в Равенні взяли участь 55 доповідачів з 19 країн (США, Канада, Італія, Франція, Югославія, Болгарія, Україна, Угорщина, Англія, Польща, Румунія, Західна Німеччина, Ватикан, Швеція, Греція, Ізраїль, Голландія, Данія, Чехо-Словаччина). Доповіді згруповано тематично в 12 сесіях, більшість яких трактували історію Київської Русі і церкви до монгольського нападу.

Доповідачами були спеціалісти з історії церкви, візантологи, славісти, сходознавці, скандинавознавці. Серед них вчені світової слави з повищих дисциплін: Олександр Гейштор (Варшава), Герхард (Подскальський) (Франкфурт-на-Майні), Анджей Поппе (Варшава), Петер Соєр (Готенбург), Антоніо Каріле (Болонья), Димитро Оболенський (Оксфорд), Людольф Мюллер (Тюбінген) і багато інших.

Багато з учасників конгресу в Равенні не поділяють у своїх дослідках українську точку погляду щодо приналежності доби Київської Русі до історії України і тим самим приписують хрещення Росії, але своєю участю у конгресі, організованому українською установою і під назвою «Тисячоліття християнізації Русі-України», зробили крок в сторону ревидувати⁷ своє становище.

Назагал в неукраїнському світі українська схема історії Східної Європи, сформульована М. Грушевським, була тільки виїмково ким прийнята, тому більшість чужинецьких істориків приписують княжу добу і саме хрещення Русі Росії. Якщо конгрес у Равенні зробив тільки мінімальні спроби, щоб похилити спеціалістів Східної Європи в сторону української схеми, то цей конгрес сповнив своє завдання.

У порозумінні з Науковим комітетом проф. В. Янева наукові конференції, присвячені тисячоліттю, організувала дирекція Історично-філологічної секції НТШ під керівництвом проф. В. Маркуся: у Філадельфії 23—25 жовтня і в Торонто 14—15 листопада 1987 р., на яких були прочитані 38 доповідей з історичної проблематики про хрещення Русі-України і раннє християнство та про епізоди з церковної історії XIX—XX століття, а також з літературно-культурної проблематики. Ці доповіді увійдуть в окремий том Записок НТШ.

Свою роль зіграли конференції, симпозіуми чи колоквиуми, організовані при поодиноких університетах чи наукових осередках, на яких, крім українських професорів, виступали також чужинецькі спеціалісти і взяли участь місцеві студенти, запізнавшись з українським поглядом на тисячоліття. При Mac Master University в Гамільтоні проф. П. Потічним організовано 1—2 червня 1987 р. конференцію про «Культуру Київської Русі» з доброю екіпою спеціалістів-українців, але також і чужинців: А. Поппе, Г. Подскальський, П. Голлінгсворт (Hollingsworth), С. Франклін і інші. У Франції були організовані наукові конференції при університетах у Ліллі, Парижі, Ліоні. УВАН⁸ у Канаді організувала конференції на кампусах університетів у Віндзорі (11.6.1986), Mac Master University у Гамільтоні (30.5.1987) і Манітобському університеті у Вінніпезі (26.5—9.6.1986).

НТШ у США організувало низку доповідей у Нью-Йорку.

Пов'язане з конгресом у Равенні було відзначення тисячоліття

ініційоване неукраїнськими установами, але при українській участі. Йдеться про міжнародний колоквиум-симпозіум, організований 3—6 травня у Римі Історичним італійським інститутом для середньовіччя та Польським інститутом для християнської культури. Крім деяких учасників з Равенні, організатори запросили нових доповідачів, багато з Польщі, але також з Советського Союзу (Д. Лихачов, М. Прохоров, М. Брайчевський, Д. Степовик) і інших країн Європи, а також Америки. Головна тема симпозіуму була «Джерело і розвиток довготривалих (від 988 до XVII ст.) слов'яно-візантійського християнства». З огляду на нових доповідачів у Римі частіше була мова про російських князів з княжої доби та про навернення росіян, хоча персважала тенденція вживати визначення тисячоліття хрещення Київської Русі.

На цьому симпозіумі виступив папа Іоанн Павло II з промовою французькою мовою, в якій підкреслив, що «хрещення св. Володимира і Київської Русі тому 1000 років сьогодні правдиво вважається як величезний дар господній всім східним слов'янам, насамперед народам українському і білоруському».

Цілковито інший характер мав симпозіум під заголовком «Змагання впровадження християнства в Давній Росії (в російській мові перекладено «на Русі» — А. Ж.) для розвитку європейської і світової культури і цивілізації», організований 28—30 червня ЮНЕСКО в Парижі. Офіційний характер установи, в якій Совєтський Союз має контролюючі впливи, а також багато доповідачів з СРСР і сателітних країн, як також російських емігрантів, вплинули на те, що там домінувало поняття про хрещення Давньої Росії і багато доповідей були присвячені «Святій Росії», в чому особливо відзначався київський митрополит Філарет. Однак не можна перечити і те, що на симпозіумі були й солідні, об'єктивні доповіді, наприклад француза Іва Амана (Yves Amanant), що подав схематичний перекрій історії церкви під заголовком «Спадщина хрещення св. Володимира», чи виступ Арістіда Вірсти про «Візантійські джерела сакральної⁹ музики середньовіччя в Київській Русі».

Картина наукових конференцій, присвячених тисячоліттю, не була б повною, якщо б не згадати конференцію, організовану 15 квітня 1988 р. у Кисві Секцією суспільних наук АН УРСР, в якій взяли участь історики, археологи, філологи, філософи, спеціалісти з атеїзму з України, але також з Москви (Я. Шапов) і Ленінграда (М. Гордієнко). Крім питань, пов'язаних з «історією християнства на східнослов'янських землях», наслідків запровадження християнства на виникнення східнослов'янської письменності (В. Німчук), на розвиток давньої української літератури (О. Мишанич), на формування філософської думки Давньої Русі (В. Горський), на мистецтво (С. Безклубенко), багато уваги присвячено поборенню «клерикально-націоналістичних фальсифікацій» проблеми запровадження нової віри на Русі, процес «зумовлений розвитком нових суспільно-економічних відносин» (М. Котляр; О. П. Толочко. «Наукова конференція «Давня Русь і християнство», «УІЖ», № 7, 1988, стор. 157—158; Ю. П. «Давня Русь і християнство», «Радянське літературознавство», № 8, 1988, стор. 78, 79). Серед учасників конференції, крім згаданих, були Ю. Кондуфор, С. Онищенко (Інститут наукового атеїзму), Я. Ісаєвич, О. Головка, П. Яроцький, М. Брайчевський.

Якщо ми зупинилися дещо обширніше над науковим аспектом відзначення тисячоліття, то тому, що опубліковані доповіді, окремі розвідки, монографії залишать непроминальні сліди, а деякі осяги прицизу-

ють деякі історичні факти щодо хрещення Русі-України, початків християнства на Русі чи середньовічного періоду Київської Русі; вони дають нове висвітлення відомим подіям чи їхнім інтерпретаціям.

В гуманістичних дисциплінах немає якихось абсолютних істин, тому часто можуть існувати різні тези, теорії чи інтерпретації; все ж таки при наведенні нових фактів чи джерел і аргументованих вияснень (досліджень) з часом до певних тез прихилиється більше число дослідників, вони стають домінуючими. І так з нагоди дотеперішніх досліджень в справі християнізації Русі-України і подій, зв'язаних з початковим періодом християнства, наведено багато джерел про:

— «апостольське походження української церкви» (досліди проф. П. Біланюка), хоча скептиків щодо цього питання не бракує;

— принесено уточнення про обставини, час (957р.) і місце (Константинополь) хрещення княгині Ольги (О. Прицак);

— сприцизовано роль місій у процесі навернення Русі. Візантія не займалася місійною справою; тому коли Ольга зажадала місіонерів, імператор Константин Порфірородний порадив звернутися до цесаря Оттона, бо тоді ще не було схизми¹⁰. Назагал роль західних місій щодо Русі була дуже обмеженою;

— Кирило і Мефодій мали місію встановити окремих слов'янський обряд в Моравії. Однак ні Мефодій, ні його учні не мали ніякого впливу на території поза Моравією. Тому відпадає теза про поширення християнства на Русі з Кракова, Перемишля чи Закарпаття;

— архієпископство Тмутороканське належало до малих діоцезій¹¹, воно не входило до Київської митрополії, а було безпосередньо підпорядковане візантійському патріархові. Тому теза про вплив Тмуторокані на християнізацію Русі відпадає;

— первісний літопис, т. зв. «Повість временних літ», був відредагований приблизно одне століття після хрещення Русі, а розділ про Володимира і вибір вір Володимиром був доданий ще пізніше. Літопис щодо події хрещення руководився агіографічними¹² мотивами, тому з обережністю слід користуватися в історичних дослідях. П. Толочко схильний уважати розповідь про вибір вір скоріше як факт, а не видумку.

Щодо самого хрещення князя Володимира, дослідники вказують, що він мав охреститися при кінці 987 — початку 988 р. у Василеві, що згодом він одружився з Анною Порфірородною та що хрещення народу Києва відбулося літом 988 р.

Історія Корсунської експедиції за літописом є невірна. Вона відбулася 989 р., значить, після хрещення Русі; цю експедицію організував князь Володимир, щоб здобути Корсунь-Херсонес, який перебував у руках противників (Варда Фока) імператора Василя; тому здобувши місто-фортецю, він передав його своєму шуринові (своякові).

Саме хрещення Русі було ділом Візантії, звідти і прийшла ієрархія. Початку у Києві були місійні єпископи-митрополити з Візантії, а з 1039 р.— постійні з визначеною юрисдикцією. На початку мовою в церкві була грецька, а шойно, після розгрому Болгарського царства князь Ярослав Мудрий скористав з болгарських біженців, які ввели слов'янську мову і слов'янський обряд.

Це тільки деякі спроби пояснити не цілком уточнені моменти з історії хрещення і початків християнства. Після опублікування докладних розвідок і сконфронтування їх зі всіма історичними джерелами і перевіркою різних

дослідників вони стануть здобутком напружених шукачів за історичною істиною у пам'ятні роки тисячоліття.

* * *

Сьогодні ще передчасно робити повний реєстр і підсумки щодо поважніших публікацій, присвячених тисячоліттю, бо багато творів ще на верстаті, інші є на викінченні в друкарні, але є й такі, що появилися до святкування ювілею чи під час нього, і маємо приємність їх представити.

З «Гарвардського проекту» у серії «Корпусу української досекулярної творчості» дотепер появилися 5 томів. У серії «The Millenium series» — 14 брошур, частина яких трактують проблему хрещення Київської Русі й історію Київської Русі.

Головний ювілейний комітет тисячоліття Української православної церкви в Канаді перевидав «Острозьку біблію» (1581 р.) з передмовою англійською мовою митрополита Іларіона Огієнка з 1931 р.

УАПЦ в Австралії і Новій Зеландії разом з НТШ у Європі й академічним видавництвом д-ра Петра Белея перевидали «Требник Петра Могили» з передмовою А. Жуковського.

Видавництво «Смолоскип» видало два томи з серії «Мартирології¹³ українських церков»: том I — «Українська православна церква» (1987), том II — «Українська католицька церква» (1986); енциклопедичну хронологію «Тисяча років християнства на Україні» (англійською мовою, 1988).

Український Вільний університет видав нарис В. Косика «Тисячоліття християнства в Україні (988—1988)», УАПЦ у Великій Британії — «Матеріали конференції «1000-ліття хрещення Русі-України» в Ноттінгемі (1985)».

Щойно за пару років можна буде зробити повніший список видань з нагоди тисячоліття.

При цьому слід згадати, що й періодичні видання — «Сучасність», «Визвольний Шлях», «Смолоскип» — присвятили окремі свої числа для відзначення тисячоліття.

Якщо йдеться про видання екзархату України, то, крім пропагандистської брошури І. Никитенка, М. Новосада й Й. Оксіюка «Православ'я на Україні» (Київ, 1985), нічого не появилося.

Велику річницю тисячоліття не могли поминути й офіційні періодичні публікації в сучасній Україні, які, як все інше в ССРСР, появляються під контролем цензури; все ж таки потрапляють і вартісні розвідки.

В «Українському історичному журналі» за червень появилася стаття Миколи Котляра «Запровадження християнства у Давньоруській державі» (№ 6, 1988, стор. 14—25); він же автор статті у журналі «Всесвіт» «Константинополь чи Рим?» (№ 5, 1988, стор. 174—181), де заперечує тезу про «важливу роль Риму в хрещенні Русі» (стор. 181).

У журналі «Радянське літературознавство» 1000-річчю прийняття християнства присвячені статті Олексі Мишанича «Прийняття християнства і давнє українське письменство» (№ 6, 1988, стор. 32—40) і В. Горсько-го «Християнство і духовність Київської Русі» (№ 7, 1988, стор. 44—50).

Найбільше місце темі тисячоліття присвячував журнал «Київ» у рубриці «Крізь віки» зі статтями Михайла Брайчевського, Сергія Білоконя (ч. 2 і 3), Володимира Рички (ч. 6), Олексі Мишанича «Голос давніх віків» (з перекладом В. Крекотеня) «Слова про закон і благодать» київського Іларіона (ч. 8), єпископа переяславського Палладія (ч. 9).

Також у популярному журналі «Україна» появилася кілька статей з ілю-

страціями про церковне мистецтво і про тисячоліття. Натомість ювілейну дату не відзначили ні «Вітчизна», ні «Жовтень» (за виїмком листів до редакції, між іншим Мирослава Трофимука, звідомлення на конференцію АН УРСР).

Підсумовуючи наукову продукцію з нагоди тисячоліття, констатуємо велику кількість доповідей, які згодом будуть опубліковані в окремих збірниках, середнього розміру розвідок у формі брошур, але поки що відсутність праць-монографій, щось вроді як це зробили В. Водов «Naissance de la chrétienté russe» («Народження російського християнства»), Л. Мюллер «Die Taufe Russlands» чи Г. Подскальський «Christentum und theologische Literatur in der Kiever Russ» — солідні праці, але деякими своїми аспектами дезінформують незапізненого з положенням ситуації Східної Європи читача. Заповіджена монографія про Володимира Великого — О. Прицака — появиться згодом, а про історію української церкви УНІГУ не маємо відомостей.

Ще раз слід підкреслити великий брак українських спеціалістів в ділянці середньовічної історії України, княжої доби, як також в історії церкви. Наколи приходить ся ставати на прю з спеціалістами, які на протязі всього свого творчого життя працювали над періодом історії церкви Східної Європи X—XIII ст., їх не можна співставляти з дилетантськими розвідками одиниць, що з XIX чи навіть XX ст. оказійно перекочовують в середнє середньовіччя. На щастя, і в нас є солідні спеціалісти, але їхнє число дуже обмежене.

* * *

Крім великого здвигу на внутрішньому відтинку, який привернув увагу зовнішнього світу, подія хрещення Русі, її тисячолітній ювілей мали відгук також на зовнішньому полі¹⁴.

Зовнішній світ не міг не зреагувати на подію, яка тому тисячу років мала далекойдучі зміни на Сході Європи, наслідки яких формували духовне й політичне обличчя цієї частини старого континенту.

Світ зацікавився сучасним станом церкви і релігії в країні, де від майже три чверті століття державою і партійно-поліційною системою поборюється віра, яка на протязі тисячоліття була одним з виразників народу, мала вплив на всі інші прояви життя, включно політичне і соціально-економічне. Активність українських віруючих на Батьківщині немало вплинула на зацікавлення цим питанням зовнішнього чинника. І вкінці вже згадана політизація цього питання спробою росіян присвоїти собі хрещення Києва і Русі як хрещення Росії заактуалізувала саму проблему.

У зв'язку з цими всіма аспектами зовнішні медія слідкували і обширно коментували евентуальну поїздку папи до СРСР та можливості його участі в офіційних святкуваннях тисячоліття, організованих Російською православною церквою (РПЦ). Своєрідний відгук мала також відмова константинопольського вселенського патріарха взяти участь у московських святкуваннях.

Проти приїзду до СРСР і участі у святкуваннях папи найбільш категорично висловилася РПЦ, особливо екзарх цієї церкви в Україні.

У двох своїх посланнях папа римський трактує питання тисячоліття хрещення Київської Русі, на що особливу увагу звернули медія, але й спеціалісти історії церкви. У першому посланні «Euntes in Mundum» («Йдіть у весь світ») з 22.3.1988 папа дякує Господеві, що сини і дочки російського, українського і білоруського народу прийняли хрещення в Києві, «що

покликав до віри синів і дочок численних народів і націй, що прийняли християнську спадщину, втілену у Києві. Вони належать насамперед російській, українській і білоруській нації зі східних частин європейського континенту» (стор. 3—4). У цьому ж посланні також стверджено, що «святий Володимир і населення Київської Русі прийняли хрещення з Константинополя, значить, з найбільшого центру християнського Сходу, завдяки чому молода церква увійшла в орбіту пребагатого візантійського надбаня, його спадщини віри, церковного життя, культури» (стор. 11—12).

У другому посланні, цим разом зверненому до українців-католиків, датованому 14 лютого, але оприлюдненому пару тижнів після першого, при вичисленні народів Русі, що охрестились тисячу років тому, на першому місці виступають українці, згодом росіяни і білоруси. При цьому зазначається, що «український народ географічно та історично зв'язаний з містом Києвом і тому має особливі причини радити з річниці тисячоріччя» (стор. 6). У посланні підкреслюється, що київська церква зродилася в часах, «коли ще існувала повна єдність між римською церквою і константинопольською», і хоча згодом прийшло «до відокремлення від церковної єдності зі столицею Петра», однак навіть тоді не бракувало «ширих спроб відновити повну єдність». На основі представлених виявів єдності з єпископом Риму папа радіє, що може «відсвяткувати тисячоріччя Української католицької церкви» (стор. 13).

Деякі реверанси в сторону російської чи советської історичної інтерпретації з тезою «триєдиної Русі» були виправлені у промовах під час самих святкувань у Римі, про які знайшли позитивний відгук у світовій пресі, а навіть на сторінках еміграційного російського тижневика «Русская мысль» (22.7.1988).

Великі ювілейні торжества Української церкви вшанував і вселенський патріарх Димитрій I, який з нагоди тисячоліття прийняв українських паломників у Константинополі; він відсвяткував у храмі Фанару «надзвичайну, багатозмістову подію, яка стала дороговказом у життєвому спрямуванні побожного українського люду». Він же вислав 18 липня 1988 привітання блаженнішому кіріосу Мстиславові, митрополитові Української православної церкви в США від «святої матері — великої Христової церкви, від якої 1000 років тому вірний український народ сподобився прийняти непорочну віру й православне хрещення... Зодягнувшись у Христову звершеність, вірні-українці виявили згодом властиві їм чесноти й християнське удосконалення, зберігаючи при цьому незмінну й непохитну віру, догми, канонічний порядок і обряд нашого святого православ'я та будучи постійно вдячними та відданими святому православному центру царгородському, що їх просвітив і збагатив».

Послання обох українських церков на свої коріння Володимирського періоду вказує на важливість подій з-перед 1000 років. Одночасно відмова голів двох найбільших християнських церков взяти участь у московських святкуваннях, в той же час їхнє батьківське ставлення до українського народу і його ювілею є додатковим аргументом міжнародного значення у правильності української тези.

* * *

Для правильної оцінки цьогорічних відзначень слід би їх порівняти з іншими аналогічними святкуваннями. Якщо йде про хрещення, то українські осяги в 900-річчя (тому сто років, при кінці XIX ст.) чи 950-річчя напередодні другої світової війни, вони меркнуть в обличчі того, що здобуто

вже тепер. Тому одне століття відзначення на Україні обмежено до святкування офіційної казенної церкви. Київська Духовна академія видала збірник в дусі свого прорежимного спрямування. А півстоліття тому появились скромні журнальні чи газетні статті.

Великим позитивом цьогорічних відзначень, що в їх проведення включилися всі прошарки української спільноти, усі професії, всі установи, організації, а також, що в акції святкування тисячоліття взяла участь українська молода генерація.

Немаловажне й те, що помимо конкуренції росіян українцям вдалося променювати назовні, втягнути до співдії відзначення тисячоліття також чужинців, наше довкілля, представників інших народів.

Наші відзначення мали відгомін в Україні (згадаймо заяви Івана Драча і П. Толочка на офіційних форумах), а правдиві святкування в Україні стали для нас великою моральною підтримкою, підтвердженням, що народ України з нами творить одну нерозривну цілість.

Кількарічна інтенсивна підготовка і згодом успішне святкування ювілею тисячоліття хрещення Русі-України були виявом живучості української громади, її глибокого усвідомлення важливості події для оборони історичної спадщини, сьогочасного скріплення працьківської віри, запорукою, щоб з хрестом і тризубом надійно вступати в друге тисячоліття християнської України.

* Цей огляд було підготовлено під час 1000-літнього ювілею хрещення Русі. Тому він не охоплює літературу, що з'явилася після 1988 р.

¹ Задумувалися.

² Досягнення.

³ Рух за об'єднання християнських церков.

⁴ Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка.

⁵ Український вільний університет у Мюнхені.

⁶ Див.: Р и ч к а В. М. Огляд матеріалів конгресу // Укр. іст. журн.— 1991.— № 12.

⁷ Ревізувати.

⁸ Українська вільна Академія наук.

⁹ Священної.

¹⁰ Розкол у християнстві.

¹¹ Парафій.

¹² Агіографія — вид церковно-історичної літератури, т. зв. описи життя «святих».

¹³ Мартиролог — у християнській церковній літературі збірник оповідей про «святих» та «мучеників» за віру; перелік осіб, які зазнали переслідувань, страждань.

¹⁴ Фон.